

Les llànties de la vil.la romana dels Tolegassos. Algunes precisions entorn la seva datació

JOSEP CASAS i GENOVER i XAVIER ROCAS i GUTIÉRREZ

RESUMEN

Durante las recientes excavaciones arqueológicas llevadas a cabo en la *villa* de Viladamat, situada cerca de Ampúrias, se ha puesto al descubierto casi la mitad del yacimiento, habiéndose localizado, además, algunos estratos y ámbitos cerrados que contenían abundante material arqueológico con una cronología muy precisa. De entre todo este material, las lucernas tienen un interés especial, puesto que su análisis permite conocer mucho mejor la cronología de algunos productos y talleres; no solamente de los que están representados en el yacimiento, sino de todos aquellos que según se desprende de los estudios más recientes tuvieron una relación directa con los que se incluyen en este trabajo.

Al llarg de sis campanyes d'excavació, el volum de material arqueològic aparegut a la vil.la romana dels Tolegassos, situada en el terme municipal de Viladamat (Alt Empordà), és considerable i constitueix un excel.lent repertori dels atuells i estris corrents en una explotació rústega del rerapaís emporità. Un dels productes habituals en qualsevol jaciment d'època romana són les llànties, llums d'oli de forma normalment circular fabricats a partir de dos motlles, (el superior, sovint decorat i l'inferior, a vegades amb la marca del taller d'origen), procedents de diversos punts de l'Imperi. Bona part dels tallers dedicats a aquesta producció es trobava a la península itàlica, però a partir de la segona meitat del s. I i sobretot en el s. II d.C. es multipliquen els tallers del nord d'Àfrica, especialment a la zona de Tunísia, els quals comercialitzen els seus productes i els distribueixen arreu del territori que es troba sota el domini de Roma.

A vegades es fa difícil atribuir una llàntia determinada a un o altre taller i conèixer la zona on va ser fabricada. El problema es complica encara més si tenim en compte que existia un comerç de motlles entre diferents zones i que, a vegades, llànties típiques i característiques d'un taller eren imitades per altres.

D'altra banda, encara és menys segura la cronologia de les diferents peces, ja que difícilment s'han trobat en contextos clars i ben datats. Massa sovint els estudis so-

bre llànties d'època romana s'han hagut de fer en base a col.leccions de museus o de particulars, amb objectes dels quals a vegades ni tan sols es coneix el lloc de procedència o se'n té només una vaga idea (*). No cal dir que en aquests casos qualsevol intent d'establir una cronologia per a cada grup de peces o de tallers topa amb unes dificultats que fan impossible obtenir resultats fiables. Com a solució, s'ha optat per donar-les-hi una cronologia aproximada, basada en l'estil, decoració o la marca, associant-les amb les cronologies dels jaciments de procedència dins un marc molt ampli que, a vegades, abasta varis segles. També en publicacions antigues (que s'han anat citant o reproduint fins fa ben poc), s'ha caigut en la vella costum d'atribuir a la fi del s. I i primera meitat del s. II d.C. tot allò que hom coneix poc o del que s'ignora la cronologia. Altres treballs més crítics, amb grans conjunts de llànties, algunes d'elles trobades en estrats ben datats han anat afinant més les velles cronologies posant en dubte, quan ha calgut, dates que ja es donaven per establertes.

La troballa d'algunes llànties en diversos estrats tancats i ben datats de la vil.la dels Tolegassos, permeten aportar noves precisions a la cronologia d'alguns d'aquests objectes, tot i que el poc nombre d'exemplars (només 54), fan que no es pugui fer extensible la seva datació a la major part dels tallers que van fabricar el producte ni a la totalitat de variacions de cada forma.

El primer dels estrats i potser el que hem pogut datar amb més precisió, és el farcit d'un pou situat a la zona central del pati de la vil.la (U.E.2080). L'estudi de les ceràmiques africanes (lot d'un important volum), indi-

(*) Un bon exemple d'excel.lents estudis que queden limitats al topar amb aquest problema són els de J. Hayes «Ancient lamps in the Royal Ontario Museum» i el de Bailey sobre les del British Museum, citats a la bibliografia.

ca una datació entorn el 200/210 per al colgament del pou i 175-200/210 d.C. per la formació de les escombreres que serviren per colgar-lo. Aquesta cronologia es veu confirmada també per l'estudi de 7 monedes trobades en el mateix estrat. Cinc són clarament alt imperials, una il·legible i la darrera, un As de Crispina Augusta, muller de l'emperador Còmode i que cal datar a partir del 177, la qual ens forneix un «terminus post quem» molt precís (Casas & Nolla, 1989, Casas, 1989).

Hom podria arribar a pensar que les llànties que apareixen en aquest estrat potser foren més antigues i que haurien anat a raure allí com a material residual o bé que haurien tingut un llarg període d'utilització. Creiem que això no és possible per dues raons. En primer lloc, el material residual de l'estrat són una cinquantena de bocins de sigil·lata sud-gàl·lica (la major part dels quals amb unes mides inferiors als 4 cm²), davant els milers de fragments i vasos sencers de ceràmiques africanes de cuina o T.S. clara A. En segon lloc, per més cura que es tingués amb una llàntia, la seva vida no podia arribar, ni de lluny, als 25 o 50 anys que separen la cronologia de l'estrat de la que alguns autors han atribuït a les peces amb la mateixa forma, marca o decoració. Finalment, quasi cap de les llànties de l'estrat 2080 pot ser considerada com a material residual, ja que apareixen senceres (els manca el bec o la part central del disc), o poden ser reconstruïdes a partir de 6 o 8 fragments. Per tant, hem de suposar que la seva cronologia és la mateixa que la de la resta de material arqueològic majoritari que ens data l'estrat.

Una altra troballa tancada, amb una precisió cronològica molt fiable obtinguda també amb l'estudi de les ceràmiques africanes i àmfores que hi van aparèixer, és l'estrat superior de la sitja 2060 (U.E. 2061). El material de la sitja ha estat l'objecte d'un estudi recent, en el qual s'arriba a la conclusió que es va formar dins la primera meitat avançada del s. II d.C. i, més concretament, entorn el 135-150 d.C. (Merino & Rocas, 1989). Probablement la terra que es va utilitzar per farcir la sitja va ser extreta de l'estrat 2005 de les escombreres del sector 2 de la vil·la, el qual, malgrat tenir contaminacions i barreges de l'estrat inferior i possiblement del superior (U.E. 2006 i 2004 respectivament), correspon a mitjan del s. II d.C.

Les escombreres són el tercer dels àmbits ben definits i datats en el que apareixen un bon nombre de llànties, especialment a l'estrat 2004, format a partir de la segona meitat del s. II i que perdura fins mitjan s. III de la nostra Era. Tot i que la cronologia de cada un dels tres estrats que formen les escombreres és massa àmplia, proporciona un marc cronològic dins el qual cal situar les llànties que estudiem, les quals poden ser datades no tan sols per la resta de material de l'estrat, sinó també per la seva comparació amb altres fragments procedents dels mateixos tallers i trobats en altres indrets del jaciment. A part de la cronologia del ja citat estrat 2005, obtinguda a partir de l'estudi del seu material arqueològic, els altres dos estrats ens donen els «terminus post quem» i «ante quem». El material més modern del 2006 es data a la fi del s. I d.C. i el més antic del 2004 a la segona meitat avançada del s. II d.C.

Finalment, citarem un darrer estrat en el qual van aparèixer alguns fragments de llàntia. Es tracta de les escombreres del sector I de la vil·la (U.E. 1015 i 1058). Però en aquest cas l'estrat es va anar formant al

llarg de tot el període de vida de la vil·la i, d'altra banda, ha estat capgirat en època moderna amb les tasques agrícoles, per la qual cosa ofereix un marc cronològic molt ampli i poc fiable, entre la primera meitat del s. I fins la segona meitat del s. III d.C.

La resta de fragments del nostre catàleg provenen de diversos estrats de les habitacions de la vil·la, els quals ofereixen una cronologia tan àmplia i poc fiable com la del cas anterior.

CATÀLEG

1.- Llàntia quasi entera procedent de l'estrat de farcit del pou (U.E. 2080). Diàmetre: 7'3 cm. Forma Dressel 20/Deneauve VIIA. Pasta de color taronja, dura, compacta, ben depurada i fina. Tota ella està recoberta d'un engalba de color castany fosc, espès, ben repartit i adherent, amb algunes taques més clares. La nansa és perforada, amb dues estries; la vora o *margo* és ampla i inclinada. El disc està decorat amb una roseta de 13 pètals disposats en forma radial que s'inicien en un petit cercle central a l'entorn del forat d'alimentació; motiu molt corrent i que trobem en altres exemplars (Granados & Manera, 1980. lám. VII, fig. 25). Té una ratlla limitada a banda i banda per dos punts, la qual separa el bec, curt i arrodonit, del disc. És la mateixa decoració que la de l'exemplar núm. 296 de Ponsich. (Ponsich, 1961, p. 59). Base lleugerament còncava, amb dos cercles a l'entorn.

En general els diferents autors daten aquesta forma entorn l'any 100 de la nostra Era o la situen, «grosso modo», entre mitjan del s. I i la primera meitat del s. II d.C. (Amare, 1988, p. 58, amb bibliografia). Però la cronologia de l'estrat de farcit del pou dels Tolegasos es situa entre els anys 175 i 200 d.C.

2.- Exemplar atribuïble a la forma Dressel 19/Deneauve VIIA, trobada a la U.E. 2080. Diàmetre: 7'6 cm. Argila de color beige, força dura, compacta i ben depurada. Recoberta d'una engalba de color castany amb algunes taques de color taronja. *Margo* ampla i inclinat. Bec curt i rodó. No té cap mena de decoració ni marca de taller. No obstant, cal datar-la entre els anys 175 i 200 d.C., igual que la resta de material de l'estrat.

3.- Peça quasi sencera de la forma Dressel 20/Deneauve VIIIB. (U.E. 2080). Diàmetre: 7'5 cm. Pasta de color groguenc, dura, compacta i ben depurada. Vernís o engalba de color castany, homogeni, fi i ben repartit. La *margo* és ampla i lleugerament inclinada. El disc porta una decoració que representa Triptolè conduint el carro tirat per dos dracs que, segons la Mitologia, li va regalar Ceres per tal que recorregués la Terra ensenyant les arts de l'agricultura. A l'entorn del disc hi ha una faixa decorada amb esses i la separació del bec amb disc consisteix en una ratlla incisa i dos punts, típica de la forma.

A la base conserva incisa la marca de taller ATILIANI (amb nexa entre la N i la I), emmarcada per un cercle.

El principal motiu decoratiu és idèntic al que publica Deneauve en el seu estudi sobre les llànties de Cartago; fins i tot sembla fabricada amb el mateix motlle (Deneauve, 1969, núm. 869).

Per la forma, hom data aquest tipus de llàntia cap a la fi del s. I i començaments del s. II d.C. Basant-se en la marca de fàbrica, que sol aparèixer en formes Den.

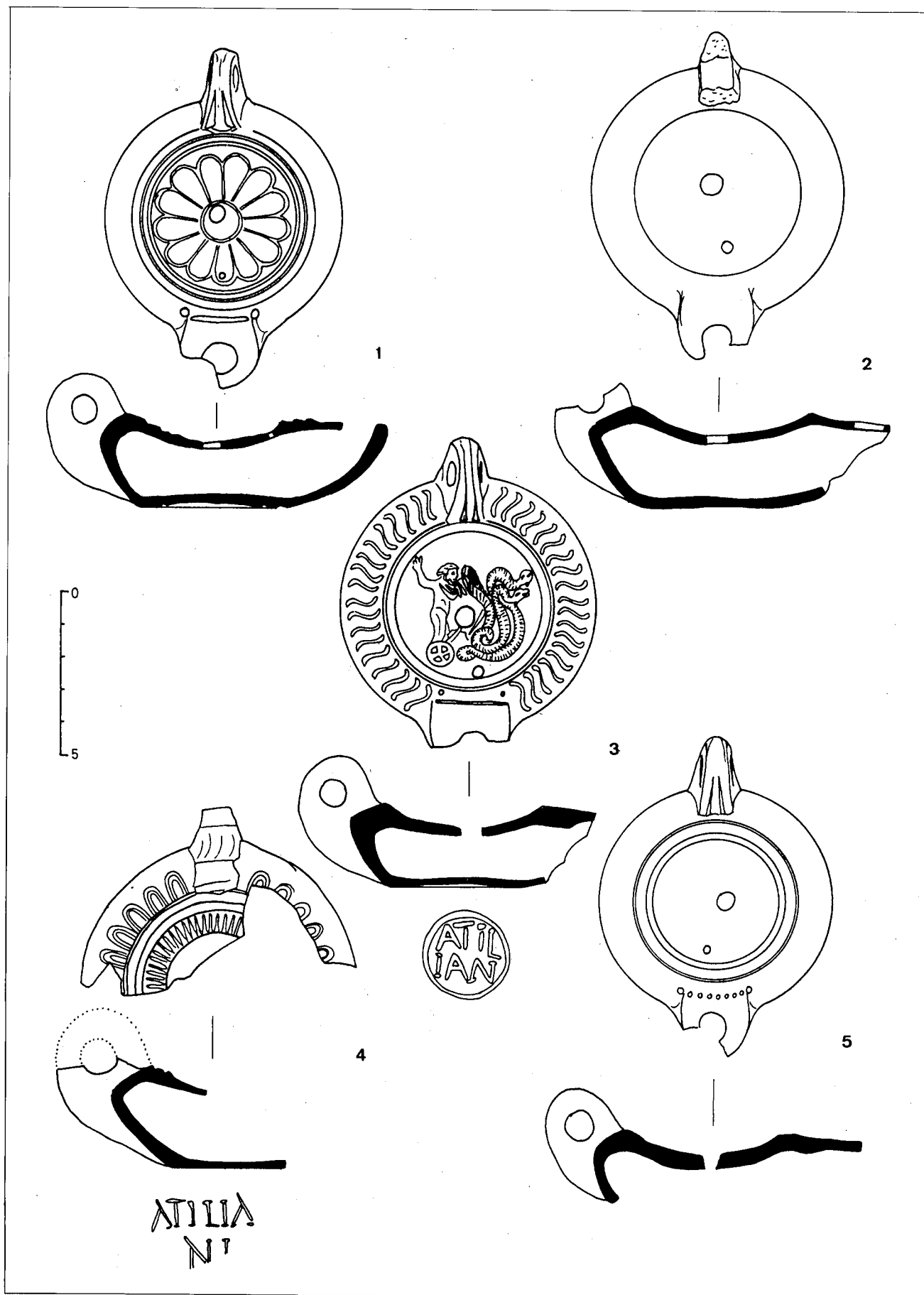

Fig. 1.— Llânties procedents de l'estrat 2080 del pou.

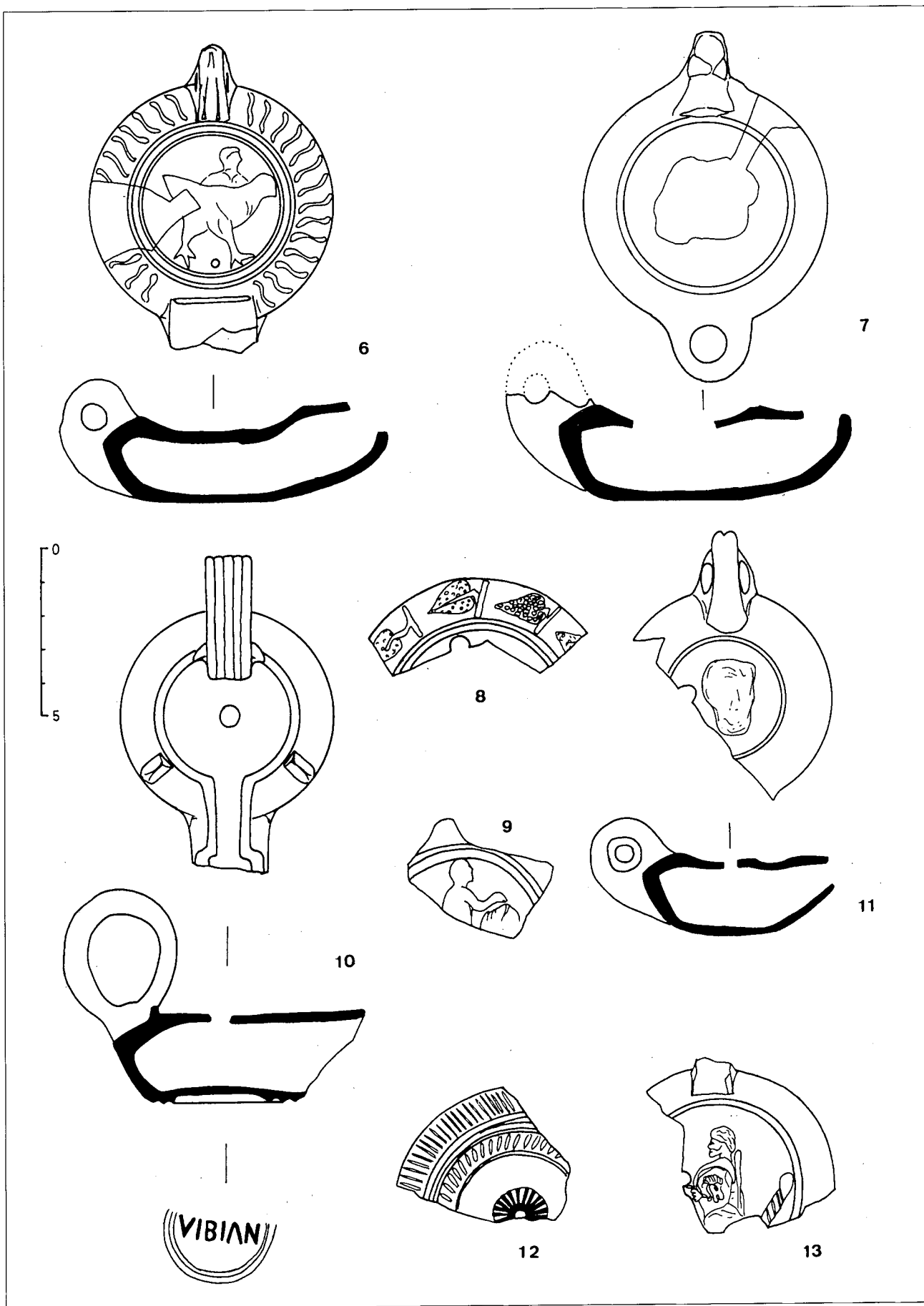

Fig. 2.— Llàntries trobades a l'estrat 2080 del pou.

VIIB, Deneauve data el producte entorn l'any 150 de la nostra Era (Deneauve, 1969, p. 87), cronologia que tot i ser força reculada, s'avé més amb la que ens dona la resta de material de l'estrat en el que es va trobar la peça. Potser haurem de considerar la possibilitat d'un període d'activitat més llarg pel que fa al taller, ultra el període d'utilització de la llàntia que difícilment pot arribar aquest últim als 25 anys que separen una data de l'altra.

4.- Fragment molt esbocinat d'una peça atribuïble a la forma Dressel 20 Deneauve VIIB, procedent del pou, Diàmetre aproximat: 8'5 cm. Argila de color taronja-beige, dura, compacta, ben depurada i de bona qualitat. Engalba de color marró o castany clar, quasi perdut a la part exterior del peu. La decoració conservada es compon d'oves a la *margo* i una banda de ratlles delimitant la part més exterior del disc central. No es conserva el motiu decoratiu que ornava la part central, tot i que és possible que no n'hi hagués. Aquesta decoració és la mateixa de la peça núm. 868 de Deneauve, datada entorn el 150 d.C., però és corrent en peces de la forma Deneauve VIIB, datada a la segona meitat del s. II d.C.

A la base es conserva quasi sencera la marca ATILIA/NI incisa i distribuïda en dues ratlles. La cronologia és la mateixa que la de l'exemplar anterior. Tant aquesta com la núm. 3 semblen productes del nord d'Àfrica. És possible que aquesta marca estigui relacionada amb C. ATIL. VEST i C. ATIL. VES, que Hayes relaciona amb C. OPPI. RES i CIVNDRAC i per analogia la data a la primera meitat del s. II d.C. (Hayes, 1980, núm. 234 i 237).

5.- Meitat superior d'una llàntia de la forma Dressel 20/Deneauve VIIA. No es conserva la base. Diàmetre: 7'5 cm. Pasta de color beige, dura, compacta i força ben depurada. Engalba o vernís de color castany, lleugerament metàl·lic i de molt bona qualitat, ben repartit i adherent. No mostra cap mena de decoració en el disc; únicament la separació entre aquest i el bec està marcada per una línia de punts regulars. Igual que les anteriors, sembla un producte africà.

6.- Llàntia quasi sencera reconstruïda a partir de mitja dotzena de fragments. Forma Dressel 20/Deneauve VIIA. Diàmetre: 7'5 cm. Pasta de color taronja i de bona qualitat, ben depurada. Engalba de color taronja fosc, ben repartit i lleugerament erosionat. La *margo*, ampla i inclinada, està decorada amb esses, mentre que en el disc apareix una decoració difícil d'interpretar degut a la mala qualitat del motlle utilitzat en la seva fabricació i al seu desgast. Sembla veure's el perfil d'una au i un bust al darrere mal dibuixat; podria tractar-se de Júpiter i l'àguila (Deneauve, 1969, núm. 704 i 824; Ponsich, 1961, p. 53, núm. 106), o d'una oca amb una figura masculina (Deneauve, 1969, núm. 1064). La seva cronologia, en base al context dels Tolegassos, cal situar-la al darrer quart del s. II d.C.

7.- Atribuïble a la forma Dressel 19-20/Deneauve VIIA. Diàmetre: 7'3 cm. Pasta de color taronja clar, dura, compacta, mal depurada i amb grans de quarç. Engalba de color marró fosc, de mala qualitat i molt erosionat. *Margo* ampla i inclinada. No té cap mena de decoració ni marca de taller. Degut a la seva procedència de l'estrat 2080 del pou, l'haurem de datar també entre el 175 i 200/210 d.C.

8.- Fragment de llàntia corresponent a la *margo* i part del forat de respiració. Amb dubtes, podem atribuir-la

per la decoració conservada, a la forma Deneauve XB. La pasta és de color rosat-vermell, dura i de bona qualitat. El vernís també és de color taronja fosc, ben repartit i adherent. Sembla un producte africà, tot i que tenim les nostres reserves.

La decoració de la part conservada està formada per una successió de fulles de parra i penjolls de raïm fets amb un motlle de bona qualitat i poc gastat per l'ús. Deneauve publica un exemplar idèntic pel que fa a la decoració, en el que la part central del disc està decorada amb un motiu semblant al núm. 6 del nostre catàleg (Deneauve, 1969, núm. 1064 i 1093). El motiu de les fulles de parra i raïm es troba habitualment en peces de la forma XB d'aquell autor, datada a començaments del s. III d.C., cronologia que coincideix amb la de l'estrat 2080.

9.- Fragment corresponent a la part del disc d'una llàntia de forma indeterminada. Pasta de color taronja fosc, força ben depurada. La decoració de la part conservada consisteix en una figura masculina de perfil.

10.- Llàntia de canal forma Deneauve IXA/Dressel 5-C/Loeschke X. Diàmetre: 6'3 cm. Pasta de color groguenc, no massa dura i ben depurada. Engalba de color taronja clar, de bona qualitat, prim i ben repartit i adherent. No presenta cap mena de decoració en el disc. *Margo* plana amb dos apèndix rectangulars. Base lleugerament còncava i nansa molt sobrelevada, amb quatre estries.

A l'exterior de la base conserva la marca VIBIAN en relleu. És una marca ben documentada i pròpia d'aquesta forma, associada sovint al taller FORTIS i datada per Hayes a la primera meitat del s. II d.C. (Hayes, 1980, p. 58-59). Recordem, però, que als Tolegassos apareix a l'estrat 2080, amb una cronologia més tardana.

11.- Llàntia de ceràmica vidriada. Diàmetre: 6'4 cm. Pasta de color gris clar, fina, lleugerament farinosa i ben depurada. La superfície exterior té un vidriat de color verd, molt espès i ben repartit, mentre que la part interior no conserva cap mena de vidriat ni engalba. El disc està decorat amb un motiu que recorda un cap masculí, però està mal definit i amb pocs detalls.

Tot i tractar-se d'una llàntia, aquesta peça presenta una problemàtica diferent de la que és pròpia i més específica de les demés llànties. El seu estudi està més relacionat amb les ceràmiques vidriades que amb els llums d'oli. Ni els tallers que fabricaven llànties, ni la forma (semblant a la Dressel 19 o 20), ni la qualitat ni la seva comercialització ténen massa a veure amb les altres cinquanta llànties que s'inclouen en aquest estudi.

Les ceràmiques vidriades, producte semi-luxós que es va fabricar especialment durant tres períodes concrets (I: època d'August; II, s. II-III; III: època baix-imperial), presenten la seva pròpia tipologia, encara mal definida, i la seva zona de producció -molt discutida- cal situar-la sobretot en el nord d'Itàlia pel que fa a les bicolors (verd exterior i groc interior) i a Orient.

És habitual trobar llànties dins aquesta producció, totes elles amb les mateixes característiques i procedents, segurament, del mateix taller. Normalment l'argila és de color groc pàl·lid, beige rosat o vermellós, mentre que el vidriat sempre és verd a l'exterior i inexistent a l'interior.

Pel que fa a la seva datació, apareixen a comença-

ment del s. II d.C. associats amb la T.S. Africana A i arriben fins ben entrat el s. III, tant a Lió, Ostia, Conimbriga, Empúries, Mataró, etc. (Debat 1986, pp. 108, i 110, amb bibliografia). Aquesta cronologia coincideix perfectament amb la de l'estrat 2080 on va aparèixer el nostre exemplar.

12.- Fragment de disc d'una llàntia difícil de classificar; probablement una Deneauve VIIIB. Prové de l'estrat 2080 del pou. Argila de color taronja clar; engalba marró. Conserva una decoració d'estries a la *margo*, mentre que en el disc hi ha un botó central en relleu i també estriat, enmig del qual es troba el forat per omplir el recipient, envoltat d'una altra faixa d'estries. Aquesta decoració la trobem al treball de Ponsich sobre les llànties de Mauritània (Ponsich, 1961, núm. 344) i la decoració pròpia del disc apareix també en un exemplar publicat per Bailey (Bailey, 1988, núm. Q-1709).

13.- Fragment de llàntia de disc (Dressel 20/Deneauve VIIA?), procedent de l'estrat 2080 i datada pel seu context entre els anys 175 i 200/210 d.C. Pasta de color taronja fosc, dura i força ben depurada. Engalba de color marró i de bona qualitat. *Margo* ampla i inclinada. La decoració del disc es va fer amb un motlle de bona qualitat i poc usat i consisteix en la representació d'Heracles amb la pell del lleó de Nemea. La figura d'Heracles és molt habitual a les llànties i la trobem des del canvi d'Era fins ben entrat el s. III d.C., amb representacions dels seus treballs.

14.- Llàntia quasi sencera procedent de la unitat estratigràfica 2080, a la que només manca el bec. Forma Dressel 20/Deneauve VIIA. Diàmetre: 7'8 cm. Pasta de color taronja clar, dura i compacta i ben depurada. Vernís o engalba de color castany, poc adherent, erosionat i quasi tot caigut. La *margo* és ampla i no massa inclinada i està decorada amb ratlles paral·leles. En el disc apareix un cap de bou. És un motiu relacionat amb la religió i cultes romans, concretament amb els sacrificis a Júpiter amb motiu, per exemple, d'un Trionf. Quant a la decoració de ratlles i estries, sol aparèixer en peces de la forma Deneauve VIIIB, datades entorn el 150 d.C.

15.- Exemplar de la forma Dressel 20/Deneauve VIIA procedent de l'U.E. 2080. Diàmetre: 7'4 cm. Argila de color taronja rosat i de qualitat mitjana. Engalba de color castany. *Margo* ampla i inclinada. El disc està decorat amb una cornucòpia força gastada degut a que es fa fabricar amb un motlle molt usat o bé obtingut a partir d'un altre exemplar. Aquest motiu decoratiu és força habitual, tot i que amb variacions i sota altres aspectes. Per exemple, amb les *cornucopiae* posades de dues en dues, creuades o entrellaçades, habituals en llànties dels tallers de L. FABRIC. MAS i MNO-VIVST (Bonnet, 1988, fig. 22).

A la base trobem la marca CIVNDRAC, que Ponsich llegeix com *C. Iunius Draco* (Ponsich, 1961, p. 70) i la relaciona amb el taller de C. IVN. ALEX. La marca CIVNDRAC sol trobar-se en productes de la forma Deneauve VB i sobretot VIIA i perdura fins el s. II d.C. (Deneauve, 1969 pp. 84-85). Hayes la considera de la primera meitat del s. II (Hayes, 1980, núm. 234). Bonnet la troba a Montans abans de la primera meitat del s. III d.C., però considera que es va produir en dos períodes diferents. La primera època correspondria a la primera meitat del s. II d.C. i es troba associada amb la marca MNOVIVST. La segona s'allargaria

fins el primer quart o primera meitat del s. III d.C. En general és present en contextos de la primera meitat del s. II d.C. i arriba fins el primer quart del s. III, cronologia que coincideix amb la de l'estrat 2080 del pou i que ja hem comentat abans (Bonnet, 1988, pp. 107 i 124). Balil considera el producte procedent d'un taller africà i constata la seva presència en llànties de les formes Dressel 12, 14, 20 i 28 (Balil, 1968, p. 167). De fet, la major part de les llànties amb aquesta marca s'han trobat a la zona de Tunísia, encara que s'escampin per tot el Mediterrani Occidental (Bonnet, 1988, fig. 33; Bailey, 1988, p. 98, amb bibliografia).

16.- Llàntia quasi sencera procedent de l'estrat 2080 del pou. Forma Dressel 20/Deneauve VIIA. Diàmetre: 7'3 cm. Pasta de color groc, força dura, mal depurada, amb calç i petits punts negres detectats a la secció. Tota la superfície conserva restes d'engalba de color castany de mitjana qualitat. Nansa allargada i aplanada a la seva part inferior. *Margo* ampla i inclinada. Té la típica línia horitzontal amb dos punts en els seus extrems, característic de la forma. Sembla del nord d'Àfrica.

El disc està decorat amb quatre fulles de palma posades en creu. És un motiu decoratiu que apareix habitualment en productes de AVFIFRON i CIVNDRAC (Bonnet, 1988, fig. 23, 4 i 5). Per paral·lels Cf. Amaré Tafalla, 1988, p. 91.

A la base apareix la marca CIVNDRAC idèntica a la de la llàntia anterior –possiblement va ser feta amb el mateix punxó– i que ja hem comentat abans.

17.- Forma Dressel 20/Deneauve VIIIB. Diàmetre: 7'3 cm. Pasta ataronjada, dura, compacta i ben depurada. Engalba de color castany, prim, de mala qualitat i erosionat. La *margo* és estreta i està decorada amb oves. La base és plana i conserva molt esborrada la marca EX OFI/L HORTE/NSI.

La fórmula EX OFI(cina) és típica de les llànties Deneauve VIIIB i Loeschcke VIII. Sembla correspondre a la segona meitat del s. II d.C. (Pavolini, 1987, p. 150). De fet, la mateixa marca apareix en les llànties de Cartago damunt peces de la mateixa forma VIIIB, que hom ha datat entorn el 150 d.C. (Deneauve, 1969, núm 871). És una marca pròpia d'un taller africà.

Pel que fa a la decoració d'oves a la *margo*, és present ja en productes de començaments del s. II d.C. i perdura durant tot aquell segle.

Un tret interessant d'aquesta llàntia, que també es repeteix en la núm. 18, és el fet que les dues meitats no s'avenen, almenys a la part de la nansa, de tal manera que la meitat superior queda lleugerament girada a la dreta en relació amb l'inferior. Potser caldrà tenir en compte el que indica Bonnet a la seva recent obra. El fet que la meitat superior i la inferior no s'avinguin podria indicar l'existència de tallers en llocs diferents, els quals combinarien motlles inferiors amb altres superiors fent un nou motlle dels originals africans i reproduint-lo, cosa que també trobem a la marca C.OPPI.RES (Bonnet 1988, p. 204). És difícil saber si hi havia un vertader comerç de motlles o una simple imitació i fabricació de motlles a partir de llànties existents en el mercat.

El context dels Tolegassos (U.E. 2080), ens data aquesta llàntia en el darrer quart del s. II d.C.

18.- Llàntia força ben conservada de la forma Dressel 19/Deneauve VIIA. Diàmetre: 8'4 cm. Pasta de color

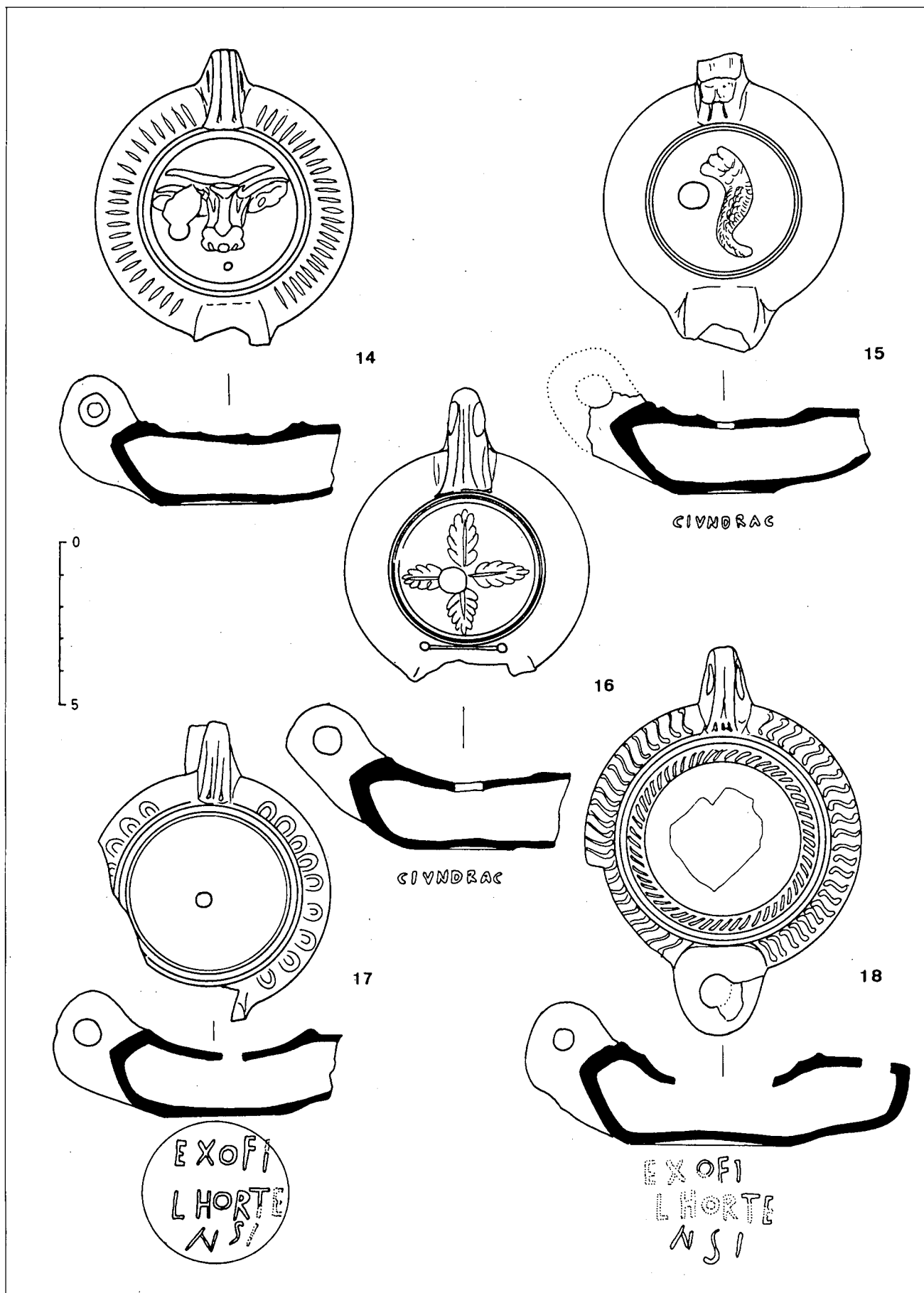

Fig. 3.- Llànties trobades a l'estrat 2080 del pou.

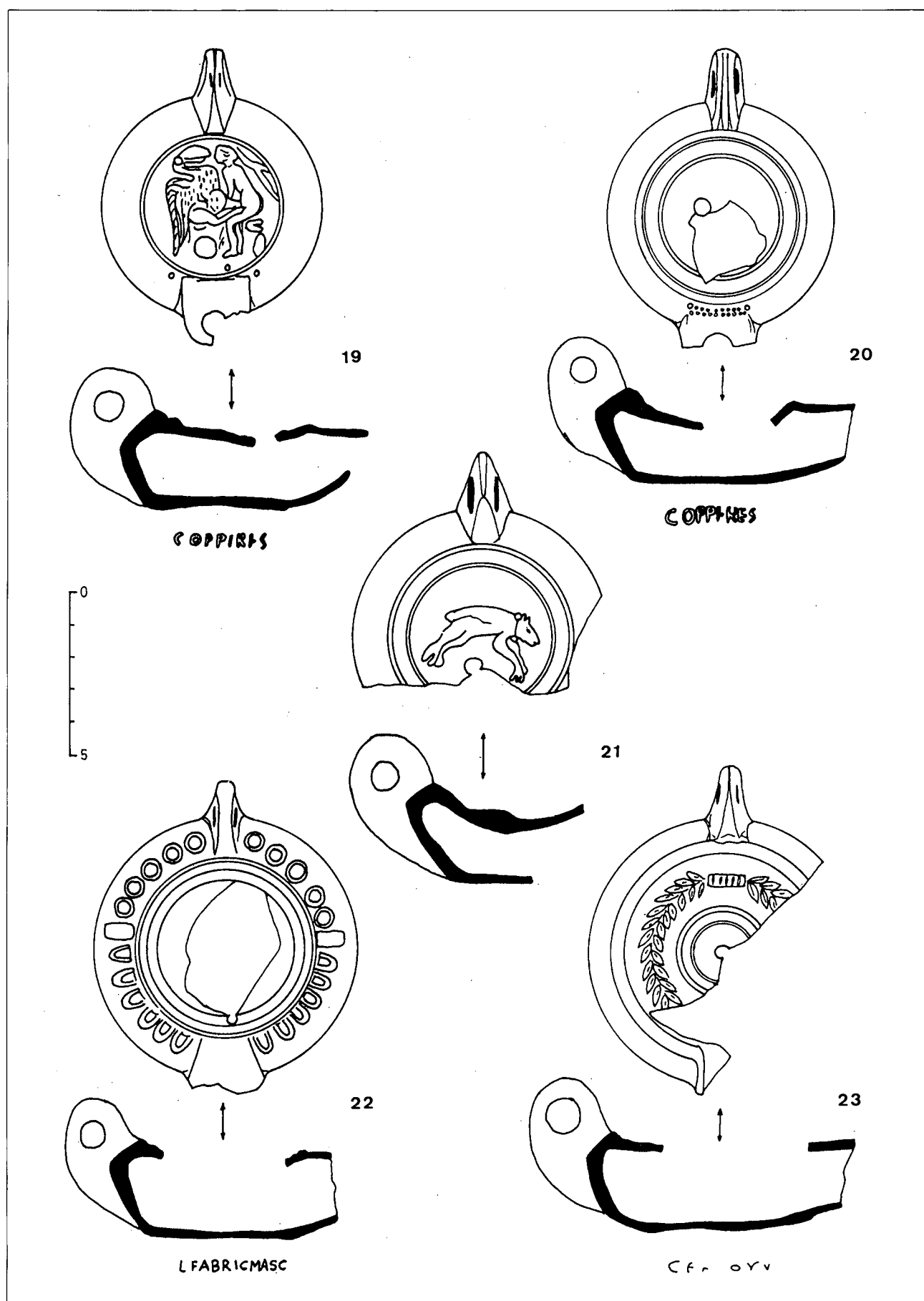

Fig. 4.- Llànries procedents de la sitja (Núm. 19, 22 i 23), de les escombreres del sector 1 (Núm. 21) i de les escombreres del sector 2 (Núm. 20).

grogüenc o beige, dura i de bona qualitat. Engalba de color castany clar, mal repartit però força adherent. La base és lleugerament còncava. La part central del disc, mal conservada, no sembla que estés decorada. Només a l'entorn trobem una faixa decorada amb ratlles, mentre la *margo*, força estreta, està decorada amb esses com les de les peces núm. 5 i 6. Al fons extern conserva la marca EX OFI/L HORTE/NSI molt esborrada, feta amb el mateix punxó que el de l'exemplar anterior. Com en aquell, tampoc s'avenen les dues meitats.

19.- Llàntia pràcticament sencera procedent de l'estrat superior de la sitja 2060 (U.E. 2061), datat amb força precisió dins la primera meitat avançada del s. II d.C., entre el 130-150 d.C. Forma Dressel 20/Deneauve VIIA. Diàmetre: 6'8 cm. Pasta de color taronja, dura, fina i ben depurada, amb la fractura recta i fina. Engalba de color castany clar, més fosc a la part del bec.

El disc està decorat amb un motiu ben conegut i que apareix en altres llànties: Júpiter convertit en cigne i Leda. El motlle superior no és de massa bona qualitat, el dibuix poc definit i gastat per l'ús continuat del motlle. És un tema mitològic que apareix en llànties del nord d'Àfrica (Ponsich, 1961, núm. 54 p. 49) i en altres procedents de tota la Mediterrània occidental. La mateixa decoració la trobem a Cartago en un exemplar de la forma Deneauve VIIA, datada a començaments del s. II d.C. (Deneauve, 1969, núm. 698 i 702).

Tot i haver-hi diversos motlles ben identificats representant Leda i el cigne, el nostre sembla correspondre al núm. 10 de Bonnet (Bonnet 1988, fig. 14, 8 i 10). S'associa normalment en llànties de LMVNPHILE. MVNTREPT i C. OPPI.RES.

La dels Tolegassos té la marca C. OPPI. RES a la base, la qual apareix en formes Deneauve IVC, VA, VD i sobretot en VIIA. És a la vegada la marca més estesa i coneguda arreu (Amaré, 1988, p. 106, amb un gran repertori de paral·lels), i la que ha originat més diversitat d'opinions entre els autors.

Ponsich (1961, p. 71), insinua un possible origen a la Campània. Hayes apunta un probable origen al nord d'Àfrica, però admet que també podria ser italiana (Hayes, 1980, núm. 272). Balil es decanta decididament per un origen nord-africà (Balil, 1968, p. 168). Finalment Bonnet, encara que no gosi atribuir-li un lloc de fabricació segur, admet que la major part dels exemplars que ha estudiat provenen de la zona de Tunísia, encara que remarca el fet que les làmpades procedents d'Itàlia potser no han estat catalogades, la qual cosa fa que l'aparent majoria de procedència nord-africana que es desprèn del seu mapa de distribució no sigui prou indicativa del lloc de producció (Bonnet, 1988, p. 204 i fig. 22). D'altra banda, cal tenir molt en compte l'existència de tallers que copiaven els motlles originals i fabricaven noves llànties combinant valves superiors d'un tipus amb les inferiors d'un altre, la qual cosa encara fa més difícil conèixer l'origen de la marca.

Pel que fa a la seva cronologia, Hayes data la marca entre el 80-120 d.C. i, en general, entre la fi del s. I i la primera meitat del s. II de la nostra Era (Hayes, 1980, núm. 224, 228, 229, 234, 272, etc.). Cal tenir en compte, però, que bona part dels seus exemplars es troben fora de context i d'alguns s'ignora fins i tot la procedència.

Balil, després de considerar africà el taller, data la

marca entre la fi del s. I i la primera meitat del s. II d.C. (Balil, 1968, p. 168).

Finalment, Bonnet estableix diversos grups de marques, alguns originals i altres obtingudes per còpies de motlles i produccions locals. Admet que és difícil datar la producció degut a l'inexistència de contextos clars i els pocs que troba donen una cronologia molt àmplia, però considera que el grup principal es situa entre els anys 90 i 140 d.C., encara que en el cas concret de les marques del grup IC es pugui arribar fins el 180 d.C. (Bonnet, 1988, p. 204-205). Sigui com sigui, aquesta datació coincideix perfectament amb la de l'estrat 2061 de la sitja dels Tolegassos.

20.- Llàntia de la forma Dressel 20/Deneauve VIIA a la qual hi manca el bec i la part central del disc. Trobada a l'estrat 2004 de les escombreres, datat entre la fi del s. II i la primera meitat del s. III d.C. Diàmetre: 6'9 cm. Pasta de color beige clar, dura, compacta, ben depurada i fina. Engalba marró fosc o castany, de qualitat mitjana. *Margo* no massa ampla. La única decoració consisteix en una línia doble de punts que separen el bec del disc.

A la base té la marca C. OPPI. RES, que sembla correspondre al grup IB de Bonnet o al IC de la mateixa autora (Bonnet, 1988, p. 192 i fig. 60).

21.- Fragment atribuïble a la forma Dressel 20/Deneauve VIIA procedent de la U.E. 1058 de les escombreres del sector 1 de la vil·la, amb una cronologia àmplia que s'estén des de mitjan segle I fins a mitjan del s. III d.C. Diàmetre: 8 cm. Argila de color beige, porosa, toba i lleugerament micàcia. *Margo* ampla i inclinada. L'únic tret interessant és la decoració del disc central, consistent en un os. És un motiu que apareix associat amb les marques MNOVIVST i LFEDISEC (Bonnet, 1988, fig. 20, 3), la primera de les quals es troba a Viladamat en contextos de mitjan i segona meitat avançada del s. II d.C. (Merino & Rocas, 1989).

22.- Exemplar de la forma Dressel 25/Deneauve JVIIC al que li manca el bec i la part central del disc. Malgrat això és evident que la delimitació del bec coincideix amb l'entorn. Diàmetre: 7'8 cm. Pasta de color taronja molt clar, quasi beige, força dura, fina i compacta. Engalba marró fosc quasi tot caigut. Sobre el diàmetre axial de la *margo* hi ha dos botons rectangulars que limiten a banda i banda els dos tipus de motius decoratius; en una meitat cercles i a l'altra oves.

Presenta la marca LFABRICMASC (L. Fabricius Masculus) a la base, amb caràcters ben llegibles. Aquesta marca la trobem a la forma Deneauve VB (de volutes), de la primera meitat del s. I d.C. Ponsich considera el producte més italià que africà, opinió que també comparteix Balil (Ponsich, 1961, p. 72, Balil, 1968, p. 171; Bailey, 1988, p. 97). Hayes la relaciona amb C. OPPI. RES i AVF FRON (Hayes, 1980, núm. 272).

Bonnet constata la seva presència en peces de les formes Deneauve VIIA i Walters 95 i la data a la primera meitat del s. II d.C. El considera un taller original, però relacionat amb C. OPPI. RES i MNOVIVST, almenys pel que fa a l'utilització i possible intercanvi de motlles del disc, ja sigui per una gran distribució o pel fet que diferents tallers utilitzessin els mateixos motlles i marques.

23.- Llàntia reconstruïda a partir de 8 fragments procedents de l'estrat 2061 de la sitja. Forma: Variant Deneauve VIIA/Dressel 21. Diàmetre: 8'5 cm. Argila de

color rosat, fina, ben depurada, amb fractura recta i de característiques semblants a les de les ceràmiques africanes de cuina. Engalba de color castany clar, quasi rosat, molt prim però ben repartit i adherent. *Margo* estreta i plana, separada del disc per una motllura que alhora l'ajunta amb el bec.

El disc està molt desenvolupat i decorat amb una corona de llor i dos cercles centrals envoltant l'orifici d'alimentació. La mateixa decoració, feta probablement amb el mateix motlle, apareix en un petit bocí procedent de l'estrat 2005 de les escombreres. És una variant del motiu decoratiu que inclou Bonnet en la seva recent obra, el qual apareix especialment en llànties de LMADIEC, LMVNPHILE i C. OPPI. RES (Bonnet, 1988, fig. 23, 1. p. 54).

La base és plana i hi queden restes d'una marca de fàbrica molt esborrada, de la qual semblen llegir-se amb molts dubtes les lletres CE..OVN.

24.- Llàntia procedent de l'estrat 2004 de les escombreres, reconstruïda a partir de 6 fragments. Forma Dressel 20/Deneauve VIIA. Diàmetre: 7'5 cm. Argila de color gris clar, fina, dura, compacta, ben depurada i amb minúsculs grans de calç. Engalba de color castany i gris, espès, ben repartit, adherent i erosionat en alguns llocs. Sembla una peça massa cuita.

La decoració del disc consisteix en un cèrvol orientat cap a l'esquerra, motiu que es relaciona amb els tallers de C.OPPI.RES i LMADIEC, especialment (Bonnet, 1988, fig. 19, 8 i 9).

A la base conserva la marca MNOVIVST, taller que és el més representat als Tolegassos, si tenim en compte que de 23 marques enregistrades fins ara, sis li són atribuïbles.

Aquesta marca ja apareix en el segle I d.C. en llànties de volutes (Ponsich, 1961, p. 73). Però és sobretot a partir d'inicis del s. II que s'estén i apareix en formes Deneauve VIIA/Dressel 20 i Walters 95. Balil considera que el taller estava situat a l'Àfrica Proconcular, opinió que comparteix entre altres Pavolini (Balil, 1968, p. 173. Pavolini, 1986, p. 150). De totes maneres, la marca no és exclusiva de les formes que acabem de citar. Es troba també damunt les Deneauve VIIB i XB i és corrent durant la segona meitat del s. II d.C. en tallers que també utilitzaven la fórmula EX OF(icina) (Pavolini, 1986, p. 150).

El mateix taller es relaciona amb altres tallers que utilitzaven els mateixos motlles superiors, especialment amb CCLOSVC, L.FABRIC MASC. CIVNALE i CIVNDRAC. D'aquesta marca se n'observa una gran concentració al nord d'Àfrica, però apareix en altres punts de la Mediterrània occidental. A Montans, per exemple, n'hi ha un exemplar en un context del 150-175 d.C. (Bonnet, 1986, p. 127 i 128). Bailey la data entre el 120 i el 180, tot i que Pavolini prefereix una data entre el 150 i el 180 (Bailey, 1988, p. 99). A la villa dels Tolegassos apareix en contextos del 130-150 d.C. (U.E. 2061) i a les unitats estratigràfiques 2005 i 2004 de les escombreres del sector 2, datades respectivament a mitjan del s. II i primera meitat del s. III de la nostra Era.

25.- Fragment corresponent a una peça de la forma Dressel 19/20 Deneauve VIIA. Diàmetre: 6'8 cm. Argila de color beige, farinosa, toba i ben depurada. Engalba castany clar, poc adherent. *Margo* ampla i inclinada. No té decoració ni conserva cap marca de taller. Va trobar-se a les escombreres del sector 1 (U.E. 1015),

en un estrat que conté materials des de la primera meitat del s. I d.C. fins la segona meitat no avançada del s. III tot i que el material més nombrós correspon al s. II d.C.

26 a 30.- Diverses bases de llànties amb la marca MNOVIVST, comentada en general algunes ratlles abans. En tot cas cal destacar la núm. 29, amb la marca (MNO)VIVSTI. i la núm 30, amb la variant I/MNO-VIVST. La núm. 26 prové de l'estrat 2061 de la sitja i, per tant, cal datar-la entorn el 130-150 d.C., cronologia que també es pot fer extensible a la núm. 30, procedent de l'estrat 2005. Les altres tres es van trobar a la unitat estratigràfica 2004 de les escombreres del sector 2, en un context de la fi del s. II i primera meitat del s. III de la nostra Era.

31.- Base de llàntia Loeschke X típica. A la base porta la marca NERI(us) en relleu inscrita dintre de tres cercles concèntrics. És un taller de llànties de canal situat, segons Balil, a la vall baixa del Po, amb sucursals a la zona Pannònica (Balil, 1968, p. 174), i que segons Bailey seria un producte nord-itàlic (Bailey, 1988, p. 99).

32.- Fragment de llàntia de la forma Loeschke X. A la base es conserva l'inici de la marca SV...en relleu, inscrita dintre de tres cercles, la qual es podria relacionar amb la marca SVC/CESSI, que Balil considera originària de la Pannònia i la data cap a la primera meitat del s. II d.C. (Balil, 1968, p. 178).

33.- Fragment de base de llàntia de forma indeterminada, potser atribuïble al grup VII de Deneauve. A la base presenta una marca impresa, fragmentada en la part anterior que podem llegir com a ...CEI. Tot i no poder-ho afirmar, caldria relacionar aquest fragment amb el terrisser africà LVCC EI(us). Trobem bastants paral·lels a Bailey 1988, p. 98. Cronològicament caldria situar la seva producció cap a la fi del període Antoní-Severia. El seu nom és ocasionalment combinat amb el terrissaire MAVRICI.

34.- Fragment de base plana de forma indeterminada fragmentada a la seva part posterior, amb la marca impresa LMAD (IEC), del taller africà de la Proconsular de L. Munatius Adiectus (Balil, 1968, p. 171; Ponsich, 1961, p. 72). La marca correspon al grup IA de Bonnet. L'estudi de les decoracions autoritza a formar la hipòtesi d'una col·laboració amb C.OPPI.RES i GABINIA i sobre la utilització de motlles comuns del disc. Sol aparèixer en productes de les formes Deneauve VA, VD i VIIA (Bonnet, 1988, pp. 138-140). Balil assenyalava un exemplar a Palma de Mallorca i un de possible a Barcelona (Balil 1968, p. 171).

Pel que fa a la seva cronologia, es constaten diverses fases en la seva producció. La més habitual es caracteritza per la marca LMADIEC i comprèn les tres formes citades abans i, per tant, caldrà datar-la en relació amb aquelles formes. Malauradament a Viladamat apareix en un estrat d'escombreres amb una cronologia extremadament laxa (U.E. 1058).

35.- Fragment del disc d'una llàntia de forma indeterminada procedent de la unitat estratigràfica 2004. Tan sols es conserva part de la decoració en la que apareix un Geni subjectant una maça amb la mà esquerra, mentre que a l'altra hi porta un arc i una fletxa. El motiu correspon al tipus IP.a-G.G.nl de Bonnet (Bonnet, 1988, fig. 11, núm. 4), i es relaciona amb els tallers LMVNSVC i MNOVIVST. També apareix en una peça de Mauritània (Ponsich, 1961, núm. 256, p. 52).

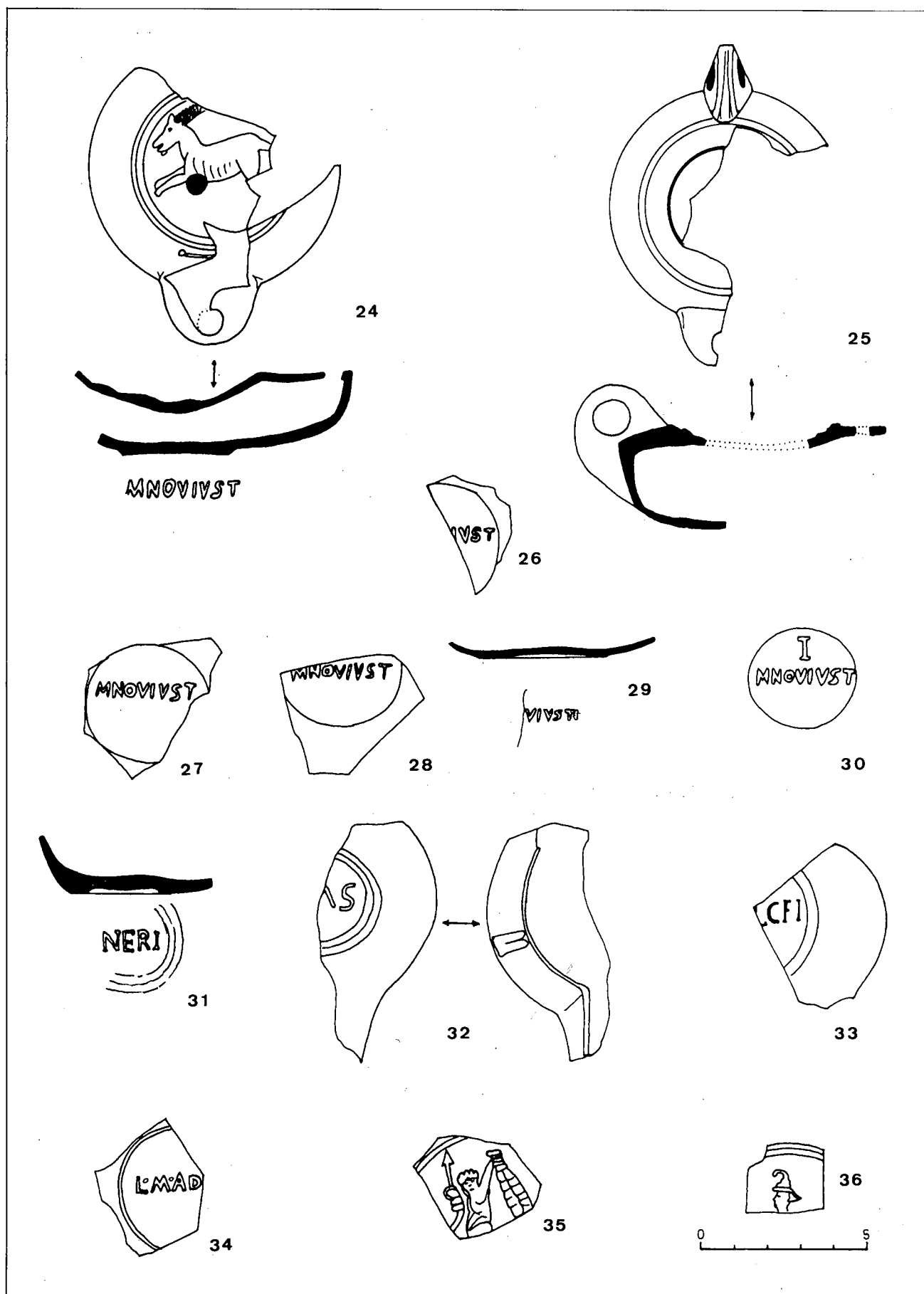

Fig. 5.— Diverses llànties amb marca de la vil.la dels Tolegassos.

36.– Fragment de disc d'una llàntia de forma indeterminada procedent de l'estrat 2019, que ha estat datat entre la segona meitat del s. I i començament del s. II d.C. De la decoració només es conserva el cap d'un gladiador amb casc, mirant a l'esquerra. Les escenes de lluites amb gladiadors són força habituals en llànties ja des de començaments del s. I de la nostra Era i se'n troben paral·lels arreu (Bailey, 1988, p. 55) tot i que els seus detalls varien considerablement en els diferents exemplars.

37.– Disc incomplet d'una llàntia assimilable a la forma Dressel 24/Deneauve VIIIC. És molt pla i està envoltat d'una motllura sobresortint que s'uniria amb el bec. Pasta de color rosat vermellós, toba, farinosa, ben depurada i amb petits punts de calç. No conserva restes d'engalba o vernís.

Està decorat amb una cràtera amb dues nanses de la que surten dues branques amb raïms i fulles de vinya. Aquest motiu també és corrent en llànties i presenta moltes varietats, sovint d'una qualitat inferior a la que publiquem, a vegades només amb les fulles i altres amb la cràtera diferent. Els paral·lels s'estenen arreu de l'Imperi; entre ells podem citar els publicats per Amaré i Bailey (Amaré, 1988, p. 84; Bailey, 1988, p. 49). L'exemplar més proper es va trobar a Girona, aparegut en el farcit superior de Casa Pastors, datat cap a la fi del s. III o molt a començament del s. IV (Nolla, 1988, p. 88 i fig. 6, núm 24).

38 i 40.– Dos fragments de llàntia, l'una d'elles, de forma indeterminada, conserva només la *margo* i l'altra correspon clarament a la forma Deneauve VIII, variant A o B o Dressel 27. La forma es data, en general i segons els diferents autors, cap a mitjan del s. II d.C., tot i que els dos exemplars de Viladamat van trobar-se en contextos de la segona meitat avançada del s. II i primera meitat del s. III (U.E. 2004 i 2077, respectivament).

Els dos exemplars destaquen per tenir idèntica decoració vegetal a la *margo*, consistent en una mena de corona de llor formada per una successió de fulles i granes en relació de tres a dos. Aquest motiu apareix sobretot en peces de les formes VII i VIII de Deneauve, tot i que n'existeixen precedents ja des de mitjan del S. I d.C. (Deneauve, 1969, núm. 1005, 1007, 1009 i 1011). També els trobem en altres exemplars procedents de nord d'Àfrica (Ponsich, 1961, 198, 324 i 444; Bailey, 1988, núm. Q 1709). Els motius decoratius inspirats en el món vegetal són característics de llànties datables en el s. II d.C., podent-se donar com a norma que la major complexitat va associada amb els exemplars més tardans, especialment de la forma Deneauve VIII (Amaré, 1988, p. 93).

39.– Fragment de disc amb decoració aplicada consistent en una màscara còmica. Argila de color groc, farinosa, toba i ben depurada. Engalba castany. El tamany reduït de la peça no permet conèixer amb certesa de quin tipus de llàntia es tracta; tot i això, aquesta decoració apareix únicament en llànties de tipus Deneauve VD, VIIA variant, VIIC, Loeschcke X, sola o en grups de dues o tres màscares (Bonnet, 1988, p. 43). Datació molt imprecisa tenint en compte el context estratigràfic on va aparèixer (U.E. 1058).

41.– Fragment de disc decorat amb una escena eròtica. Argila de color groc, farinosa, molt toba i erosionada. Com en el fragment anterior, el tamany reduït de la part conservada no en permet la seva classificació tipològica ni la seva datació (U.E. 1058, datat entre el 50 i 250 d.C.).

42.– Exemplar fragmentat atribuïble a la forma Dressel 20/Deneauve VIIA, encara que li manca el bec. Diàmetre: 7'3 cm. Pasta vermellosa rosada, dura, amb punts de calç, ben depurada, fractura recta i regular. Engalba de color castany i mal repartit. No presenta cap tret diferenciador, llevat d'un grafit fet a la *margo* (lletra V). Datada entre el 130 i 150 d.C. pel context de la sitja on va aparèixer.

43.– Meitat d'una llàntia que atribuïm a la forma Deneauve IXA, de petites dimensions. Diàmetre: 4'9 cm. Pasta idèntica a la de l'exemplar anterior. La *margo* se separa del disc per una motllura ben diferenciada que envolta el disc i conserva una petita protuberància rectangular en una de les bandes. Va trobar-se a l'estrat 2061 de la sitja, la cronologia del qual ja hem comentat anteriorment.

44.– Meitat de la part superior d'una llàntia conservant part de la *margo* i el disc, procedent de l'estrat 2004. No presenta característiques especials, llevat d'un senyal en el disc, semblant al núm. 757 de Deneauve i 3073 de Bailey (citats a la bibliografia).

45.– Part central d'un disc procedent de la unitat estratigràfica 1048, forma Deneauve VIIA. Pasta rosada, poc dura pigallada de calç. Engalba castany, molt erosionat. La *margo* és ampla i inclinada. Només podem remarcar la decoració, de la qual es conserva una fulla de palma i un cercle; motiu força conegut (Granados & Manera, 1981, fig. 8, núm. 38; Deneauve, 1969, núm. 792).

46.– Disc incomplet d'una llàntia de forma indeterminada. Tan sols cal remarcar la seva decoració, consistent en un bust femení molt típic i ben conegut en altres exemplars. Hayes el publica relacionat amb peces de la forma Dressel 20 i amb les marques MNO-VIVST, IVNI ALEXI i CCORVR i el considera de procedència nord-africana (Hayes, 1980, núm. 236, p. 182). Bonnet constata la presència de dos punxons diferents amb la mateixa decoració. L'un es relaciona amb els tallers CIVNDRAC i MNOVIUST i l'altre amb CCORVR i IVNI ALEXI. El primer procedeix de Tamuda i l'altre de Cartago (Bonnet, 1988, p. 42 i fig. 15).

47.– Fragment de disc d'una peça de forma indeterminada en el que es veu part de la decoració consistent en un cos, aparentment masculí, de cara. D'aquest mateix motiu decoratiu en trobem paral·lels a Goethert-Polascheck (1985, p. 348, núm. 146), en una peça de la forma Loeschcke IC del primer quart del s. I d.C.

48.– Bec d'una llàntia de la forma Deneauve IVC, procedent de l'estrat 2077, associat amb ceràmiques dels segles IV-V d.C. És un material residual que cal datar a la primera meitat del s. I d.C. Pasta de color beige clar, poc dura, farinosa, ben depurada, lleugerament micàcia, fractura irregular i gastada. Engalba marró fosc, amb ditades de color castany, espessa i adherent.

49.– Part posterior d'una llàntia de forma indeterminada, atribuïble al grup VII de Deneauve. Només es conserva la nansa, amb dues estries i part de la *margo* amb l'inici del disc, en el que apareix l'extrem d'un motiu decoratiu impossible de conèixer. Es va trobar a l'estrat 1058 de les escombreres del sector 1 que, com ja havíem dit abans, té una cronologia molt laxa i poc fiable.

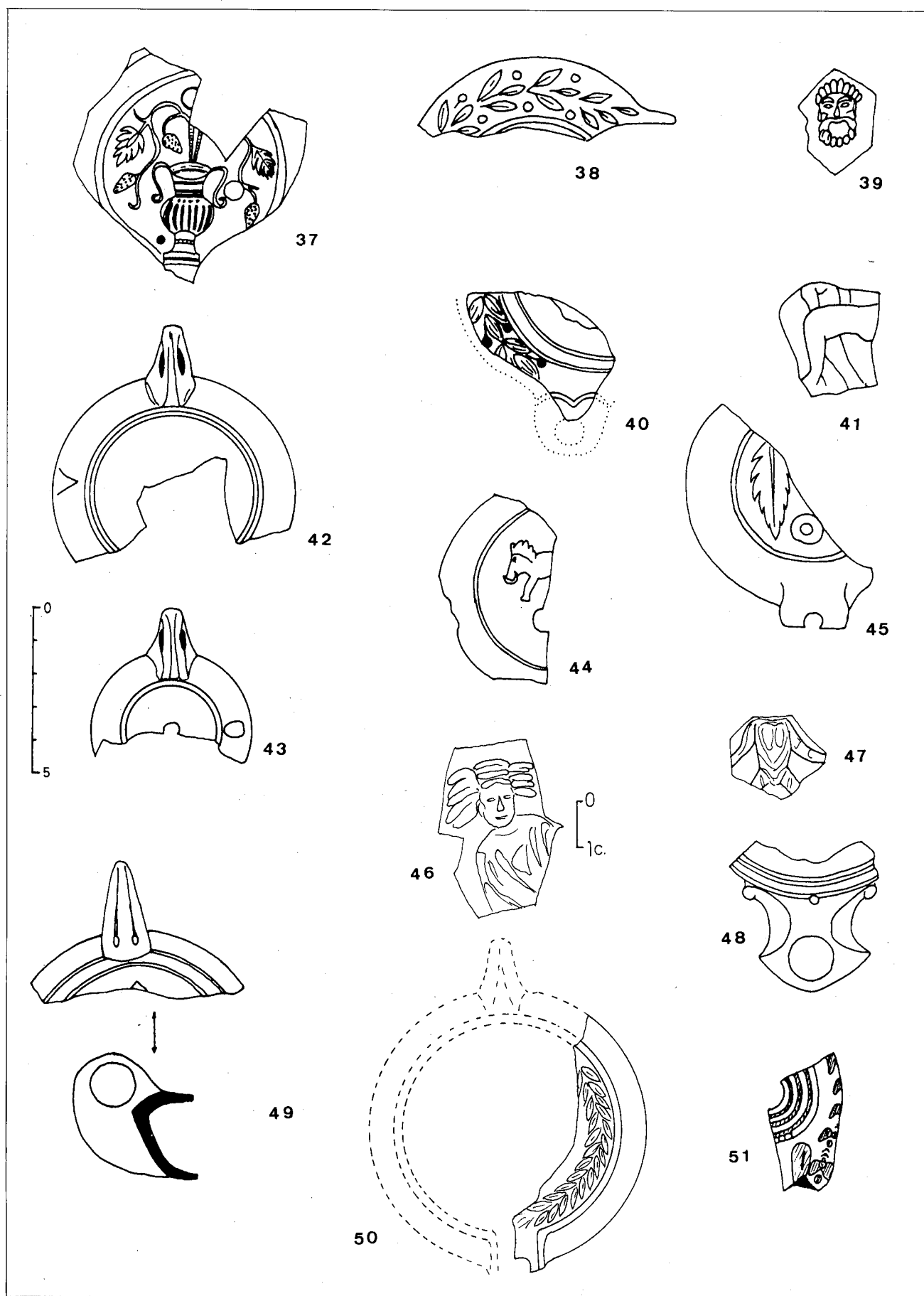

Fig. 6.- Fragments de llànties amb decoració trobades en diversos punts del jaciment.

Inventari de llànties i cronologia dels estrats de procedència

Núm.	Forma	U.E.	Decoració	Marca	Cronologia estrat
1	Dr. 20/Den VIIA	2080	Pètals en el disc	–	175-200 d.C.
2	Dr. 19/Den VIIA	2080	–	–	»
3	Dr. 20/Den VIIA	2080	Triptolè i carro	ATILIANI	»
4	Dr. 20/Den VIIA	2080	Oves a l'entorn	ATILIANI	»
5	Dr. 20/Den VIIA	2080	–	–	»
6	Dr. 20/Den VIIA	2080	Júpiter i àguila?	–	»
7	Dr. 20/Den VIIA	2080	–	–	»
8	Deneauve XB?	2080	Fulles i raïms	–	»
9	Dr. 20?	2080	Figura masculina	–	»
10	Firmalampen	2080	–	VIBIAN	»
11	Vidriada	2080	Cap molt esborrat	–	»
12	Deneauve VIIB?	2080	Estriada	–	»
13	Dr. 20/Den VII	2080	Heracles	–	»
14	Dr. 20/Den VIIA	2080	Cap d'auroc o bou	–	»
15	Dr. 20/Den VIIA	2080	Cornucòpia	CIVNDRAC	»
16	Dr. 20/Den VIIA	2080	4 fulles en creu	CIVNDRAC	»
17	Dr. 20/Den VIIB	2080	Oves a l'entorn	EX OFI L.HOTENSI	»
18	Dr. 19/Den VIIA	2080	Esses a l'entorn	EX OFI L.HOTENSI	»
19	Dr. 20/Den VIIA	2061	Leda i el cigne	C.OPPI.RES	130-150 d.C.
20	Dr. 20/Den VIIA	2004	–	C.OPPI.RES	Fi s. II-1a. III
21	Dr. 20/Den VIIA	1058	Os	–	50-250 d.C.
22	Dr. 25/Den VIIC	2061	Oves i cercles	LFABRICMASC	130-150 d.C.
23	Dr. 21/Den VIIA	2061	Corona de llor	CF.OVN(?)	130-150 d.C.
24	Dr. 20/Den VIIA	2004	Cèrvol	MNOVIVST	Fi s. II-1a. III
25	Dr. 19/Den VIIA	1015	–	–	50-250 d.C.
26		2061	–	(MNOV)IVST	130-150 d.C.
27		2004	–	MNOVIVST	Fi s. II-1a. III
28		2004	–	MNOVIVST	»
29		2004	–	(MNO)VIVSTI	»
30		2005	–	IMNOVIVST	Mitjan s. II d.C.
31	Firmalampen	2004	–	NERI	Fi s. II-1a. III
32	Firmalampen	2004	–	SV	»
33	Den. VII?	2004	–	(LV)CCEI	»
34		1058	–	LMAD(IEC)	50-250 d.C.
35		2004	Geni	–	Fi s. II-1a. III
36		2019	Gladiador	–	2a. s. I-1a. II
37	Dr. 24/Den VIIC	2004	Cràtera	–	Fi s. II-1a. III
38	Deneauve VIIB	2004	Corona de llor	–	»
39	Firmalampen (?)	1058	Màscara teatral	–	50-250 d.C.
40	Deneauve VIIB	2077	Corona de llor	–	S. IV-V d.C.
41	–	1058	Escena eròtica ?	–	50-250 d.C.
42	Dr. 20/Den VIIA ?	2061	–	–	130-150 d.C.
43	Deneauve IXA ?	2061	–	–	»
44		2004	Senglar	–	Fi s. II-1a. III
45	Deneauve VIIA	1048	Fulla de palma	–	1a. s. III d.C.
46		1048	Bust femení	–	s. II/III d.C.
47		1041	Figura masculina	–	1a. s. III d.C.
48	Deneauve IVA-2	2077	–	–	s. IV-V d.C.
49		1058	–	–	50-250 d.C.
50	Dr. 21/Den VIIA	2005	–	–	Mitjan s. II d.C.
51	Deneauve II ?	1063	Fulles ?	–	2a. s. II a.C.
52	Deneauve VIIB	2080	Brau i figura	PVLLAENI	175-200/210 d.C.
53	Dr. 28/Den VIIB	2080	Brau	–	»
54	Fanal	2068	Punts incisos	–	20 a.C.- 10 d.C.

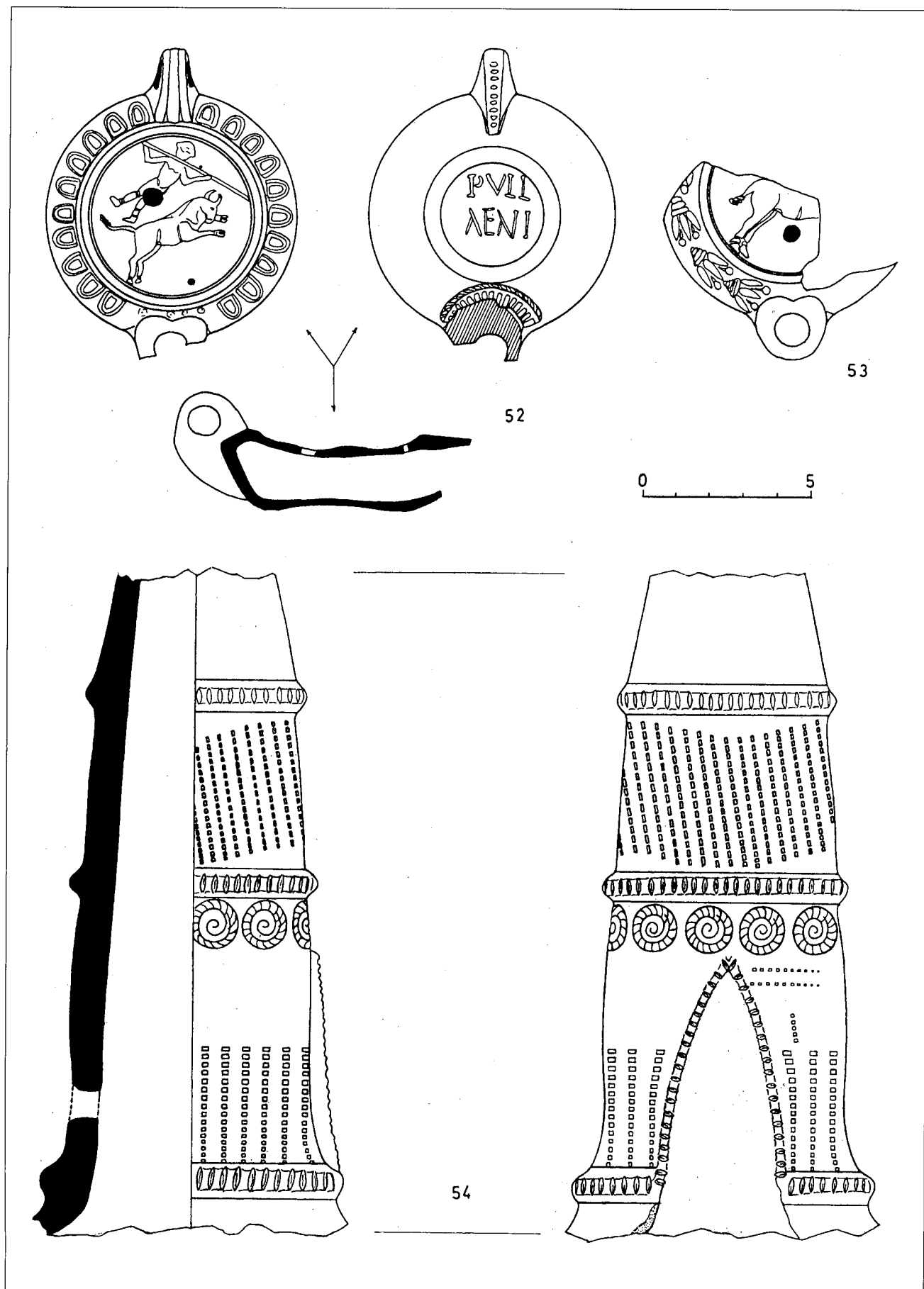

Fig. 7.- Llàntries de l'estrat 2080 del pou i fanal de terra cuita aparegut a l'estrat 2068 de la sitja.

50.- Fragment d'una peça de la qual només se'n conserva la *margo* i part del disc. Forma Dressel 21/Deneauve VIIA. Diàmetre: 8'3 cm. L'argila, la forma i decoració són idèntiques a la núm. 23 del nostre catàleg. Tot i que el diàmetre d'ambdues peces varien lleugerament, la decoració, en canvi sembla feta amb el mateix punxó. Pel context, podem datar-la a mitjan del s. II d.C. (U.E. 2005).

51.- Petit fragment del bec d'una llàntia de la forma Deneauve II/Dressel 2. Pasta de color gris clar, porosa, toba, farinosa, lleugerament micàcia i gastada. Tot i no conservar vernís, s'observen algunes restes d'una engalba gris-negra a les parts menys erosionades. Al marge s'observa una decoració consistent en petites fulles enllaçades i, al bec, l'extrem d'un coll de cigne. És un producte que trobem també a la veïna Empúries (Arxé, 1982, fig XIX, 7).

Pertany a una producció ben coneguda i que hom ha situat a la Sicília oriental (Pavolini, 1986, p. 142 i fig. I, 6). Segons aquella autora, s'han documentat en estrats i contextos de la fi del s. II i primera meitat del s. I a.C. L'exemplar dels Tolegassos es va trobar dins el cos d'una àmfora Dressel 1 col·locada dins un forat circular tallat a la roca natural (potser a manera d'ofrena, ja que li mancava el pivot i la meitat superior del cos, malgrat haver-hi estat posada expressament i amb molta cura). Anava acompanyada de ceràmica grisa del tipus emporità. El conjunt cal datar-lo a la fi del s. II o molt a començament del s. I a.C.

52.- Llàntia quasi sencera de la forma Deneauve VIIIB procedent del pou. Diàmetre: 7'3 cm. Pasta de color rosat, dura, força ben depurada, però amb grans de calç; lleugerament porosa. L'engalba és de color taronja, fina, mal repartida i caiguda a la meitat inferior de la peça. La llàntia està lleugerament deformada a la part de la base.

La vora està decorada amb oves, motiu molt corrent i que es repeteix en altres exemplars del nostre catàleg, mentre que la decoració del disc consisteix en un home

saltant amb una perxa pel damunt d'un brau. Així mateix, també porta una faixa decorada a la meitat inferior del bec i a sota la nansa. A la base es conserva la marca de fàbrica PVLL/AENI, incisa i pròpia d'un taller africà.

Deneauve, en el treball citat tantes vegades, data la forma cap a la segona meitat del s. II d.C. Hayes data la mateixa marca, que ell troba en una peça de la forma Deneauve VIIIB, a la fi del s. II i començament del s. III d.C. (Hayes, 1980, núm. 278), cronologia que coincideix plenament amb la de l'estrat 2080 dels Tolegassos.

53.- Fragment corresponent al bec i part del disc d'una llàntia de la forma Dressel 28/Deneauve VIIIB. Diàmetre: 7'7 cm. Pasta de color beige, mal depurada; amb punts de calç, mica i impureses de color negre; poc dura, porosa i gastada. L'engalba és de color castany fosc i només es conserva la del disc. El marge està decorat amb una successió de fulles de llor en relleu idèntiques a les de l'exemplar núm. 277 de Hayes, de la mateixa forma, datat per aquest autor, amb reserves, a la primera meitat del s. III d.C. (Hayes, 1980, núm. 277, p. 65). La decoració del disc, només conservada parcialment, consisteix en la meitat posterior d'un brau quasi idèntic al de l'exemplar anterior. Podem datar el fragment, igual que els altres exemplars del pou, al darrer terç del s. II d.C. o molt a començament del segle següent.

54.- Fanal de terra cuita trobat a l'estrat més profund de la sitja 2060 (U.E. 2068), datat a la fi del s. I a.C. És una peça feta a mà, amb argila de color rosat-taronja, mal depurada, dura, força compacta i amb granets de quarç i punts de calç. L'exterior està allisat i porta una decoració incisa consistent en línies de punts fets amb un punxó quadrat de base plana i cercles impresos. A més, les faixes decorades amb estries que envolten de dalt a baix el cos del fanal, van ser fetes amb la tècnica habitual en la decoració aplicada. El considerem un producte local.

BIBLIOGRAFIA

- AMARE TAFALLA, M.I. (1988) *Lucernas romanas en Aragon*. Saragossa.
- ARXE GALVEZ, J. (1982) *Les llànties tardo-republicanes d'Empúries*. Barcelona.
- BAILEY, D. (1988) *A catalogue of the lamps in the British Museum. III: Roman provincial lamps*. B.M.P. Londres.
- BALIL, A. (1968) Marcas de ceramista en lucernas romanas halladas en España. *Archivo Español de Arqueología*, 41. Madrid, pp. 151-178.
- BONNET, J. (1988) *Lampes céramiques signées. Définition critique d'ateliers du Haut Empire*. D.A.F. Paris.
- CASAS GENOVER, J. (1989) *L'olivier d'en Pujol i els Tolegassos. Dos establiments rurals d'època romana a Viladamat*. Girona.
- CASAS, J. NOLLA, J.M. (1989). Un conjunt tancat amb ceràmica africana a la vil·la romana dels Tolegassos (Viladamat, Alt Empordà). *Ampurias*. Barcelona (en premsa).
- DENEAUVE, J. (1969). *Lampes de Cartage*. CNRS. París.
- DESBAT, A. (1986) Céramiques romaines à glaçure plombifère des fouilles de Lyon. (Hauts-de-Saint-Just, Rue des Farges. La Solitude), *Fliglina* 7, Lió, pp. 105-124.

- GOETHERT-POLASCHEK, K. (1985) *Katalog der römischen lampen des Rheinischen Landesmuseums Trier*. Philipp Von Zabern. Mainz am Rhein.
- GRANADOS, J.O. MANERA, E. (1980) Lucernas romanas de la Colonia Barcino. I: Lucernas procedentes de la Plaza del Rey y Casa Pallares (Excavaciones 1931-1935). *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat, XVIII*. Barcelona.
- HAYES, J.W. (1980) *Ancient lamps in the Royal Ontario Museum. I: Greek and roman claylamps. A catalogue*. Toronto.
- MERINO, J. ROCAS, X. (1989) Estudi de tres àmbits significatius. *L'Olivier d'en Pujol i els Tolegassos. Dos establiments rurals d'època romana a Viladamat*. J. Casas (ed.) Girona.
- NOLLA BRUFAU, J.M. (1988) *Gerunda: Dels orígens a la fi del món antic. Fonaments*. 7. pp. 69-108. Barcelona.
- PAVOLINI, C. (1987) Le lucerne romane fra il III sec. A.C. e il III sec. D.C. *Céramiques hellénistiques et romaines II*. Paris, p. 165.
- PONSICH, M. (1961) *Les lampes romaines en terre cuite de la Maurétanie Tingitane*. Rabat.